Article Date	Headline / Summary	Publication
15 June 2026	संरक्षण आणि नुकसान भरपाई विमा (‘गुंतवणूक मित्र' पुरवणीत प्रसिद्ध झालेल्या लेखांम धील मते त्या त्या तज्ज्ञांची आहेत. गुंतव णूकदारांनी गुंतवणुकीचा निर्णय आपल्या जबा बदारीवर घ्यावा.)	Daily Kesari

संरक्षण आणि नुकसान भरपाई विमा (‘गुंतवणूक मित्र' पुरवणीत प्रसिद्ध झालेल्या लेखांमधील मते त्या त्या तज्ज्ञांची आहेत. गुंतवणूकदारांनी गुंतवणुकीचा निर्णय आपल्या जबाबदारीवर घ्यावा.)

अमरनाथ सक्सेना
मुख्य तांत्रिक अधिकारी - कमर्शियल, बजाज जनरल इन्शुरन्स लिमिटेड

सामुद्रिक व्यापार आणि सागरी व्यवहार हे जागतिक अर्थव्यवस्थेसाठी अत्यंत महत्त्वाचे आहेत, जे खंडांमधील व्यापाराला प्रोत्साहन देतात आणि प्रत्येक देशाच्या आयात-निर्यातीला गती देतात. ते राष्ट्रीय समृद्धीमध्ये महत्त्वाचे योगदान देतात आणि भारताच्या बाबतीत हे प्रामुख्याने दिसून येते. ‘पीआयबी’च्या प्रसिद्धीपत्रकानुसार, भारतासाठी सागरी व्यापाराचे महत्त्व अधिकच ठळक आहे: देशाच्या एकूण व्यापारापैकी जवळपास 95% व्यापार प्रमाणाच्या दृष्टीने आणि सुमारे 70% व्यापार मूल्याच्या दृष्टीने अजूनही सागरी मार्गाने होतो, ज्यामुळे महासागर हा देशाच्या व्यापाराचा पाया बनला आहे. कच्चे

तेल आणि कोळशापासून ते इलेक्ट्रॉनिक्स, कापड आणि कृषी उत्पादनांपर्यंत, बहुतांश आयात आणि निर्यात सक्रिय बंदरांच्या माध्यमातून होते, ज्यामुळे भारत जागतिक बाजारपेठांशी अखंडपणे जोडला जातो.

प्रोटेक्शन अँड इन्डेम्निटी क्लब्स

सागरी विमा हा प्रामुख्याने जहाजाचे मुख्य अंग आणि मालाचे विमा उतरवलेल्या जोखमींपासून संरक्षण करतो; तो सागरी विमा करारांतर्गत विमा उतरवलेल्या जोखमींमुळे जहाजाच्या सांगाड्याला किंवा मालाला होणाऱ्या भौतिक नुकसानीसाठी विमा संरक्षण प्रदान करतो. तथापि, प्रत्येक सागरी प्रवासाला अनेक प्रकारच्या तृतीय-पक्ष दायित्वांचाही सामना करावा लागतो, ज्यासाठी अधिक विशेष प्रकारच्या संरक्षणाची आवश्यकता असते. याच ठिकाणी संरक्षण आणि नुकसानभरपाई विमा अत्यंत आवश्यक ठरतो.

प्रोटेक्शन अँड इन्डेम्निटी क्लब्स ही जहाज मालकांची परस्पर सहकारी संघटना असते. पारंपरिक विमा कंपन्यांच्या उलट, हे क्लब्स एका सहकारी मॉडेलवर चालतात जिथे सदस्य आपल्या जोखमी एकत्र करतात. यात सामील होण्यासाठी, जहाज मालक किंवा ऑपरेटर त्यांच्या जहाजाची नोंदणी करण्यासाठी अर्ज करतात, क्लबच्या नियमांशी सहमत होतात आणि कॉल नावाचे वार्षिक योगदान देतात. हे एकत्रित केलेले योगदानाचे फंड एका विमा राखीव निधीसारखे काम करतात, ज्याचा वापर सदस्यांची तृतीय-पक्ष दायित्वे उद्भवल्यास ती पूर्ण करण्यासाठी केला जातो. मागील वर्षातील क्लबच्या तोट्याचा अनुभव आणि राखीव निधीतील घट किंवा अतिरिक्त उपलब्धता यावर आधारित, कॉल योगदानामध्ये सुधारणा केली जाते आणि त्यानुसार सदस्यांकडून ते गोळा केले जाते. अशा प्रकारे, पीआय क्लब्स हे सहकारी विमाकर्ते म्हणून काम करतात आणि सागरी दायित्वांच्या विस्तृत श्रेणीविरुद्ध व्यापक संरक्षण देतात.

सागरी वाहतूक ही मूळतःच आंतरराष्ट्रीय स्वरूपाची असल्याने, पीआय विमा जगातील कोणत्याही भागात संरक्षण प्रदान करतो. हे संरक्षण जागतिक स्तरावर असले, तरी दाव्यांची पूर्तता क्लबच्या नियमांमध्ये नमूद केलेल्या अधिकार क्षेत्रांतर्गत केली जाते. महत्त्वाचे म्हणजे, दाव्यांची सेटलमेंट नुकसानभरपाईच्या तत्त्वावर केली जाते, ज्याचा अर्थ असा, की जहाज मालकाला द्यावे लागणारे प्रत्यक्ष दायित्व आणि झालेला वाजवी खर्च यानुसारच भरपाई मोजली जाते, कोणत्याही ठराविक विमा मूल्यावर नाही.

पीआय विम्यांतर्गत समाविष्ट असणाऱ्या जोखमी

प्रोटेक्शन अँड इन्डेम्निटी क्लब्स सदस्यांना पारंपरिक हल आणि कार्गो विम्याच्या पलीकडे जाऊन तृतीय-पक्ष दायित्वांविरुद्ध व्यापक संरक्षण प्रदान करतात. या संरक्षणाचा एक सर्वात मूलभूत भाग म्हणजे जीवितहानी, दुखापत किंवा आजारपणासाठीचे दायित्व होय. या संरक्षणाचा विस्तार मायदेशी परत पाठवण्याचा खर्च, तसेच विलगीकरण आणि जहाजाचा मार्ग बदलण्याचा खर्च यांपर्यंत होतो, जेव्हा वैद्यकीय आणीबाणी किंवा नियामक आवश्यकतांमुळे जहाजाला आपला मार्ग बदलावा लागतो. हे जहाजावरील कोणत्याही व्यक्तीला लागू होते, ज्यामध्ये क्रू मेंबर्स (खलाशी), स्टेव्हडोअर्स (माल चढवणारे-उतरवणारे कामगार) आणि प्रवासी यांचा समावेश होतो. यामुळे जहाज मालकांचे समुद्रातील अपघात किंवा वैद्यकीय आणीबाणीतून उद्भवणाऱ्या दाव्यांपासून संरक्षण होते, ज्यामुळे कार्यात्मक सुरक्षा आणि आंतरराष्ट्रीय सागरी दायित्वांचे पालन या दोन्ही गोष्टी बळकट होतात.

दुसरा महत्त्वाचा पैलू म्हणजे धडक दायित्व, ज्याला सामान्यतः रन डाऊन क्लॉज म्हटले जाते. पारंपरिकपणे, पीआय विमाकर्ते या दायित्वाचा एक चतुर्थांश (1/4) भाग कव्हर करतात, तर उर्वरित तीन चतुर्थांश (3/4) भाग 'हल' विमाकर्ता उचलतो. तथापि, वाटाघाटींनुसार, काही पॉलिसींमध्ये पूर्ण दायित्व कव्हर करण्यासाठी विस्तार केला जाऊ शकतो. या

दायित्वामध्ये धडकेमुळे होणाऱ्या तृतीय-पक्षाच्या नुकसानीचा समावेश होतो, मग ती धडक दुसऱ्या जहाजासारख्या हलत्या वस्तूशी असो, किंवा नेव्हिगेशनल एड्स (दिशादर्शक साधने) जसे की बॉय किंवा बंदरे, टर्मिनल्स, जेटी आणि क्रेन यांसारख्या स्थिर वस्तूंशी असो.या व्यतिरिक्त, जहाज मालकांना जहाजाचे अवशेष काढण्याशी संबंधित दायित्वांचे संरक्षण मिळते. ज्या परिस्थितीत जहाज बुडते किंवा धोकादायक बनते, तिथे ते काढण्याचे किंवा ते निष्प्रभ करण्याचे कायदेशीर बंधन असू शकते, विशेषतः पर्यावरणाचे नुकसान टाळण्यासाठी. पीआय विमा अशा कृतींशी संबंधित खर्च कव्हर करतो.

सागरी साहसामध्ये पर्यावरणीय दायित्वे हा एक मोठा धोका असतो. पीआय विमा तेल गळती किंवा इतर प्रदूषकांच्या विसर्जनामुळे उद्भवणाऱ्या दायित्वांना प्रतिसाद देतो, ज्यामध्ये नुकसान आणि स्वच्छता या दोन्ही खर्चांचा समावेश होतो. यामध्ये पर्यावरणीय हानी कमी करण्यासाठी घेतलेल्या प्रतिबंधात्मक उपायांचाही समावेश होतो. जर सॅल्व्हर्सनी (बचाव कार्य करणारे) पर्यावरणाचे रक्षण करण्याच्या उद्देशाने ऑपरेशन्स चालवली असतील, तर मालमत्ता परत न मिळाल्यासही त्यांना नुकसानभरपाई दिली जाऊ शकते.

पर्यावरणीय जोखमींविरुद्धच्या संरक्षणाव्यतिरिक्त, पीआय विमा मालाशी संबंधित दायित्वांनाही संरक्षण देतो, जसे की, मालाचे नुकसान, कमतरता, नुकसान किंवा बेवारस सोडलेल्या मालाचा विसर्ग आणि विल्हेवाट लावण्याचा असाधारण खर्च. जहाज मालकांना इमिग्रेशन कायद्यांचे उल्लंघन, अपघाती प्रदूषण आणि क्रू सदस्यांच्या गैरवर्तनामुळे उद्भवणारे दंड आणि पेनल्टी यांच्याविरुद्ध देखील संरक्षण मिळते. एकत्रितपणे, या तरतुदींमुळे जहाज मालकांना सागरी व्यापारात येणाऱ्या कार्यात्मक आणि कायदेशीर जोखमींच्या विस्तृत श्रेणीविरुद्ध संरक्षण मिळते.

कोणत्याही विमा व्यवस्थेप्रमाणे, पीआय विमा काही जोखमींना आपल्या कक्षेतून वगळतो, विशेषतः ज्या बेकायदेशीर मानल्या जातात किंवा परस्पर दायित्व चौकटीच्या बाहेर असतात. यामध्ये युद्ध आणि आण्विक जोखीम, बेकायदेशीर व्यापार जसे की, प्रतिबंधित राष्ट्रांशी व्यवहार, आणि क्लबद्वारे स्पष्टपणे मंजूर केल्याशिवाय कंत्राटी दायित्वे यांचा समावेश होतो. याशिवाय, पीआय विमा जहाजाच्या मुख्य अंगाचे नुकसान, जहाज मालकाच्या स्वतःच्या मालमत्तेचे नुकसान, जहाज भाड्याचे नुकसान किंवा विमा उतरवलेल्या जहाजाचा समावेश असलेल्या बचाव मोहिमांचा विमा उतरवत नाही.

अनिश्चिततेच्या काळात सागरी व्यापार आणि जागतिकीकरणाला पाठबळ प्रोटेक्शन अँड इन्डेम्निटी विमा हा मानक तरतुदींच्या बाहेर पडणाऱ्या दायित्वांना कव्हर करून पारंपरिक सागरी पॉलिसींची व्याप्ती वाढवतो. कायद्याने हे सर्वत्र बंधनकारक नसले तरी, पीआय क्लबमध्ये सहभाग घेणे ही एक व्यावहारिक गरज बनली आहे: बंदरे, चार्टरर्स आणि आंतरराष्ट्रीय अधिवेशनांना पुरेसे दायित्व संरक्षण असल्याचा पुरावा आवश्यक असतो. ज्या जहाज मालकांकडे याचे सदस्यत्व नाही, त्यांना व्यापार मार्गांमधून वगळले जाण्याचा, चार्टर कॉन्ट्रॅक्ट्स नाकारले जाण्याचा आणि मोठ्या आर्थिक दाव्यांना सामोरे जाण्याचा धोका असतो.

सध्याच्या सागरी परिस्थितीमध्ये, भारत युद्धाशी संबंधित अनिश्चिततेचा सामना करण्यासाठी देशांतर्गत जहाजांसाठी 'इंडियन पीआय क्लब' स्थापन करण्याची शक्यता चाचपडत आहे. भारताचे सागरी व्यापारावरील अवलंबित्व आणि सध्याची भू-राजकीय परिस्थिती पाहता, आपल्या शिपिंग समुदायाला सेवा देणारी आणि त्यांना पाठबळ देणारी देशांतर्गत पीआय चौकट तयार करणे व्यावहारिक आणि आवश्यक बनले आहे. या पुढाकारामध्ये आगामी वर्षांत एक अत्यंत महत्वाचा आर्थिक सुरक्षा कवच बनण्याची क्षमता आहे.जसजशी पर्यावरणीय बंधने, नियामक देखरेख आणि जागतिक अनिश्चितता तीव्र होत आहे, तसतसा पीआय विमा हा केवळ नियमांचे पालन करण्यापुरता मर्यादित राहिलेला नाही; तर तो जबाबदार शिपिंग आणि लवचिक व्यापाराप्रति असलेली एक जाणीवपूर्वक बांधिलकी दर्शवतो.